

Katarzyna Laskowska ■

ROLA PRAWA KARNEGO W OGRANICZANIU PATOLOGII JAKO POWAŻNEGO ZAGROŻENIA DLA SPOŁECZEŃSTWA XXI WIEKU

Przedmiotem opracowania będzie zjawisko patologii społecznych. Jego cel stanowi ukazanie problemu patologii pod kątem zagrożeń z nich wynikających dla współczesnego społeczeństwa, które rodzą potrzebę ograniczania zjawiska wszelkimi dostępnymi sposobami, w tym poprzez reakcję karną.

W związku z tak określoną problematyką publikacji celowe wydaje się skoncentrowanie na następujących zagadnieniach:

1. Co to jest patologia społeczna?
2. Na ile zagrożenia wynikające z patologii społecznych uzasadniają ingerencję prawa karnego?
3. Czy prawo karne jest właściwe do ograniczania patologii społecznych?

Szukając odpowiedzi na powyższe pytania, należy uczynić to, zarówno na płaszczyźnie kryminologicznej, jak i prawnokarnej. Takie podejście do tematu opracowania pozwoli na udzielenie odpowiedzi na ostatnie z wyżej postawionych pytań, dotyczące właściwości prawa karnego w ograniczaniu patologii społecznych.

Rozważania należy rozpocząć od ustalenia kryteriów oceny zjawiska jako patologicznego, co pozwoli na zdefiniowanie patologii społecznej. W dalszej części rozważań trzeba ukazać specyfikę współczesnych patologii, przyczyny ich przemian oraz zagrożenia i szkody przez nie powodowane. Następnie należy skoncentrować się na przydatności instrumentów prawa karnego w ograniczaniu patologii. W ramach rozważań tej istotnej kwestii nastąpi ich ocena z uwzględnieniem celów i funkcji prawa karnego. Szczególna uwaga zostanie zwrócona na spenalizowane zachowania patologiczne.

1. Pojęcie patologii społecznej

Przechodząc do zasadniczych rozważań, należy podkreślić, że problem patologii we współczesnym społeczeństwie jest bardzo ważny. Nie można nie dostrzegać, że pojęcie patologii jest dziś bardzo często używane, a nawet nadużywane, zwłaszcza przez media i polityków, co częstokroć powoduje zaciemnienie i zniekształcenie istoty oraz obrazu zjawiska.

Termin „patologia” pochodzi od łacińskiego słowa „pathos” – czyli cierpienie i „logos” – nauka. Zatem termin „patologia” w znaczeniu etymologicznym oznacza naukę o cierpieniu, zaś w znaczeniu medycznym – stan chorobowy organizmu.

Analiza definicji patologii społecznej sformułowanych przez znawców tej problematyki (A. Podgóreckiego¹, J. Wódza², A. Gaberle³ i J. Malcá⁴) prowadzi do konstatacji, iż nie ma jednej definicji zjawiska. Przegląd stanowisk wymienionych badaczy⁵ pozwala na wskazanie katalogu najczęściej powtarzających się cech patologii społecznej. Są to:

- zachowania jednostek i grup ludzi,
- niezgodność zachowań ludzkich z panującym systemem norm w danej społeczności,
- destruktywność i szkodliwość zachowań wpływających na funkcjonowanie danej społeczności,
- postępujący wzrost ilościowy zjawisk patologicznych, jego dynamika.⁶

Różnorodność cech powoduje, że nasuwa się pytanie, czy te wszystkie elementy stanowią obiektywne kryteria do oceny zjawisk patologicznych? Dążąc do zdefiniowania patologii społecznej, celowe wydaje się poświęcenie uwagi najczęściej wskazywanym przez badaczy jej elementom.

Nie ulega wątpliwości, co należy podkreślić, iż podstawowy element patologii stanowią zachowania jednostek i grup ludzi. Niemniej, należy podzielić pogląd prof. A. Podgóreckiego⁷, że za patologiczne można też uznać funkcjonowanie instytucji, organizacji i organów, przede wszystkim, ze względu na stosunki inter-

¹ A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969, s. 24.

² J. Wódz, *Zjawiska patologii społecznej a sankcje społeczne i prawne*. (Wyniki badań empirycznych w Nowej Hucie), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 13–14.

³ A. Gaberle, *Patologia społeczna*, Warszawa 1993, s. 18.

⁴ J. Malec [w:] A. Nowak, E. Wysocka, *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie. Element patologii społecznej w kryminologii*, Kraków 2001, s. 14.

⁵ Zob. E. Bielicki, *Z problematyki resocjalizacyjnej*, Bydgoszcz 2005, s. 31–38.

⁶ Zob. też A. Kojder, *Badania nad patologią społeczną w Polsce* [w:] A. Podgórecki (red.), *Zagadnienia patologii społecznej*, Warszawa 1976, s. 43–44.

⁷ A. Podgórecki, *Patologia życia...*, s. 26 i nast.

personalne w nich panujące, bądź skutki, jakie one rodzą dla społeczeństwa. Stąd też tradycyjne pojmowanie patologii tylko przez analizę reakcji międzyludzkich i indywidualnych przypadków, jego zdaniem, jest zbyt wąskie. Człowiek współczesny żyje wśród instytucji, które mają na niego wpływ, kształtują jego osobowość, postawy i wartości. Jeśli one są chore, wadliwie funkcjonujące, to i człowiek taki się stanie. Przeciwnicy takiego ujęcia, wskazując na prof. A. Gaberle⁸, uważają, że przecież te instytucje, organy i organizacje są „wytworem ludzkiej działalności”, stąd też zachowaniem patologicznym może być tylko zachowanie człowieka. W tym miejscu należy podkreślić, że głównie zachowania ludzkie pozostaną w sferze dalszych rozważań.

Zważywszy, że istotnym kryterium do oceny zjawisk patologicznych jest niezgodność zachowań ludzkich z panującym systemem norm w danej społeczności, właściwe jest, by punktem wyjścia do rozważań stało się pojęcie „normy”. W zasadzie nie ma jednoznacznego określenia, czym jest norma. Jednakże, zdaniem L. Pytki, „w konkretnym środowisku poszczególne jednostki potrafią odróżnić zachowania normalne od nienormalnych. Na ogół przyjmuje się, że norma jest synonimem prawidłowości tego, co jest zgodne z oczekiwaniami i standardami społeczno-kulturowymi. Najczęściej kryterium normy stanowi częstotliwość jej występowania w danym społeczeństwie. Zatem za normalne zachowanie społeczeństwo uważa takie zachowanie, które występuje najczęściej u większości ludzi w zbliżonym wieku, w danym środowisku. Jednakże, należy pamiętać, że środowiska różnią się wieloma cechami i to, co jest normalne w jednym, w drugim może być uznane za odbiegające od normy. Dlatego można uznać, że normalne zachowania to zachowania nie odchylające od przeciętnego. Każda zbiorowość takie przeciętne standardy funkcjonowania i postępowania w sferze etycznej, estetycznej, religijnej, kulturowej i obyczajowej wytwarza”⁹.

Należy zatem stwierdzić, dzieląc pogląd A. Podgóreckiego, że poprzez niezgodność z systemem norm, zachowanie patologiczne pozostaje w pewnej relacji do norm stworzonych przez grupę, a obowiązujących jednostkę. Stąd też trudne jest ustalenie obiektywnych kryteriów do oceny zachowań pod kątem ich patologiczności, gdyż przy ocenie zachowania, ustalaniu czy jakieś opinie, poglądy, motyw, zachowania są patologiczne, musimy zawsze je oceniać i wartościować. Zważywszy na normy przyjmowane w różnych systemach, powoduje to trudności przy ocenach. Może się zdarzyć bowiem, że społeczeństwa przyjmują ideologie patologiczne, zatem za punkt wyjścia przyjmują wartości dewiacyjne, niewłaściwe (np. faszyzm). Wówczas trudno jest ocenić taki system społeczny pod kątem występowania w nim

⁸ A. Gaberle, op. cit., s. 19.

⁹ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 2000, s. 18.

patologii. Nasuwa się więc wniosek, że nie należy rozpatrywać systemów norm w oderwaniu od innych systemów, ale zawsze w związku z nimi, np. w odniesieniu do „nadrzędnego systemu społecznego, jakim jest ludzkość”.¹⁰

Patologie nie tylko naruszają podstawowe normy społeczne, ale także, co należy podkreślić, powodują pewną szkodę lub choćby zagrożenie nią. Szkodliwość ta dotyczy różnych dóbr ludzkich, zarówno niematerialnych (życie, zdrowie, wolność, rodzina, bezpieczeństwo), jak i materialnych (mienie). Obejmuje ona zarówno szkody wyrządzone społeczeństwu, poszczególnym jego członkom, jak i samej jednostce patologicznej, które destruktywnie wpływają na funkcjonowanie całego systemu społecznego. Powyższe prowadzi do stwierdzenia, że kryterium szkodliwości społecznej powinno być decydujące dla oceny zjawiska jako patologicznego. Nie ulega wątpliwości, że ma ono charakter obiektywny.

Istotne jest też dla prowadzonych rozważań skoncentrowanie się na ocenie kryterium nasilenia ilościowego, czyli dynamiki zjawiska patologii społecznej. Rodzi ono pewne wątpliwości. Podzielając pogląd A. Krukowskiego,¹¹ należy stwierdzić, że przypisywanie cech patologii tylko zjawiskom o tendencjach wzrostowych może być mylące. Wynika to z tego, że utrzymywanie się zjawiska na niewielkim poziomie lub nawet zmniejszanie się go, może utwierdzać w przekonaniu, że zachowanie to pozostaje poza sferą patologii. Ponadto, jego zdaniem, „kryterium ilościowe jest też ryzykowne do zjawisk, które stają się w Polsce szeroko rozpowszechnione (np. alkoholizm)”. Zakres tej patologii powoduje, że zjawisko nabiera cech normalności. To uzasadnia, iż kryterium dynamiki zjawiska nie może być obiektywnym, a na pewno nie jedynym do oceny zjawisk pod kątem ich patologiczności. Pogląd taki potwierdza uzasadnione przekonanie o niepełności i braku wiarygodności danych statystycznych obrazujących patologie.

Powyższe rozważania prowadzą do konstatacji, że wskazanie obiektywnych cech zjawiska jest bardzo trudne. Związane to jest ze zmiennością w czasie i społeczeństwach norm, poglądów, wartości oraz ich ocen, które charakteryzuje subiektywizm.

Stąd też ze względu na występowanie, zarówno obiektywnych, jak i subiektywnych kryteriów oceny zjawiska patologii społecznej, trudno jest stworzyć jednolitą definicję. W związku z tym można zaproponować, aby za patologię społeczną uznać „szkodliwe (zarówno dla społeczeństwa, jak i konkretnych jednostek) zachowania ludzkie, naruszające ustalony system norm społecznych”.

¹⁰ A. Podgórecki, *Patologia działania instytucji* [w:] A. Podgórecki (red.), *Zagadnienia patologii społecznej*, Warszawa 1976, s. 184–185.

¹¹ A. Krukowski, *Patologia społeczna a przestępczość* [w:] A. Podgórecki (red.), *Zagadnienia patologii społecznej*, Warszawa 1976, s. 330–331.

2. Specyfika, podłoże rozwoju i zagrożenia wynikające ze współczesnych patologii społecznych

Należy wyraźnie podkreślić, że patologie związane są z procesami dokonujących się przemian społeczno-ekonomicznych, stąd też na przestrzeni lat zakres zjawisk określanych patologią społeczną ulegał przekształceniu. Tytułem przykładu, w okresie Polski socjalistycznej jako patologie traktowano przede wszystkim: alkoholizm, prostytutkę, samobójstwo, pasożytnictwo, włóczęgostwo, chuligaństwo, homoseksualizm, ekshibicjonizm, rozwody, negatywny stosunek do pracy, zaburzenia psychiczne. Jako patologię wymieniano też przestępczość.

Zmianie systemu polityczno-społeczno-gospodarczego towarzyszyły przemiany w ilościowej i jakościowej charakterystyce patologii społecznej. Obecnie obserwuje się wzrost liczby oraz różnorodność zachowań patologicznych. Oprócz alkoholizmu, prostytutki, samobójstwa, rozwijającej się narkomanii, pojawiły się też inne: uzależnienie od leków, telewizji, komputerów, pracy, seksu oraz telefonów komórkowych, hazard, zaburzenia w odżywianiu (anoreksja i bulimia), działalność sekt, subkultur, bezdomność, żebractwo, różne rodzaje przemocy, nowe formy przestępczości (np. zorganizowana). Należy zauważyć, że na przestrzeni lat część zachowań określanych jako patologiczne straciła tę cechę (np. choroby psychiczne), a niektóre zjawiska z zakresu patologii społecznej przestały funkcjonować (np. pasożytnictwo, negatywny stosunek do pracy).

Godnym podkreślenia jest, że każda zbiorowość ma swój margines życia społecznego. Problem tylko w tym, jak jest on szeroki i czy nie rozciąga się na główne nurty życia społecznego. Należy wskazać, że tendencje współczesnych patologii są niepokojące. Następuje bowiem:

- obniżanie się wieku osób okazujących zachowania patologiczne,
- udział w patologiach dzieci z tzw. dobrych rodzin,
- udział w patologiach kobiet,
- wielość odmian patologii, np. różnorodność uzależnień i przemocy,
- powiązanie patologii z przestępczością.

Przyczyny pojawiania się nowych patologii i ich rozwoju tkwią w przeobrażeniach systemowych wpływających na niemal wszystkie sfery życia: rodzinnego, szkolnego, społecznego i osobowościowego człowieka.¹²

¹² Na problemy te szczególną uwagę zwracają: W. Szczęsny, *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki*, Warszawa 2003, s. 117–169; T. Sołtysiak, *Niektóre czynniki determinujące rozwój zjawiskowych form patologii społecznych we współczesnej rzeczywistości kraju* [w:] T. Sołtysiak, J. Sudar-Malukiewicz (red.), *Zjawiskowe formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, Bydgoszcz 2003, s. 265–273; F. Kozaczuk

Szczególnie poważne problemy przeżywa współczesna rodzina, która nie potrafi zrealizować swych podstawowych funkcji, a więc: zapewnienia miłości, opieki i poczucia bezpieczeństwa. Jest to rodzina, w której uwaga rodziców skupiona jest bardziej na warunkach socjalno-bytowych i pracy zawodowej niż na problemach jej członków. Takie zaangażowanie powoduje występowanie w niej braku więzi emocjonalnych, co z kolei wywołuje poczucie osamotnienia i zagubienia ich członków. Dlatego też w momentach kryzysowych nie mogą oni liczyć na żadne wsparcie. Sytuację pogłębiają też liczne konflikty i nieporozumienia w rodzinie, spowodowane często upadkiem autorytetu rodziców i ich błędów wychowawczych.

Problemy rodzinne potęgują nieraz niepowodzenia i trudności w nauce. Wzmagają je kłopoty ze szkołą, polegające na braku zrozumienia i wsparcia ze strony nauczycieli w trudnych dla ucznia sytuacjach. Brak reakcji szkoły na takie zjawiska, jak: nikotynizm, odurzanie się alkoholem lub narkotykami, przemoc, drobne kradzieże, powodują upadek autorytetu nauczyciela. Skutkuje to trudnościami w realizacji funkcji wychowawczej szkoły.

Wobec problemów w rodzinie i szkole człowiek poszukuje akceptacji, nowego stylu życia, nowych relacji międzyludzkich, innych norm i wartości, odmiennych od narzuconych przez społeczeństwo. Znajduje je w środkach odurzających, sektach, subkulturach. Chłonie on nowe normy, wzorce kreowane przez media, lansujące głównie łatwy i wygodny styl życia, które przyczyniają się do wzrostu przemocy fizycznej, psychicznej i seksualnej. Problemy te potęgowane są też niejednokrotnie przez problemy tkwiące w sferze funkcjonowania osobowości człowieka: potrzebę dowartościowania, indywidualną podatność na uzależnienie (alkohol, leki, narkotyki), potrzebę odmian (prostytycja).

Funkcjonowanie patologii w życiu społeczeństwa powoduje mniej lub bardziej wymierne szkody, stwarza zagrożenie, zarówno dla jednostek patologicznych, jak i pozostałych członków społeczeństwa. W negatywny sposób oddziałują na następujące sfery życia człowieka: zdrowotną, rodzinną, kulturową (społeczną), ekonomiczną. Poza tym ma charakter kryminogenny i wiktymogenny. W uzasadnieniu należy wskazać kilka negatywnych przykładów oddziaływania niektórych zjawisk na społeczeństwo:

- w sferze zdrowotnej: uszkodzenie organów wewnętrznych (alkoholizm, narkomania, przemoc), zmiany w ośrodkowym układzie nerwowym (uzależnienia, sekty, hazard), śmierć (jako skutek uzależnienia lub przemocy, bezdomność, samobójstwo),

- w sferze rodzinnej: utrata kontaktu emocjonalnego z rodziną (większość patologii), przyczyna rozpadu rodziny (uzależnienia, przemoc),
- w sferze kulturowej: dezintegracja społeczna, deformacja więzi społecznych, degradacja osobowości (uzależnienia, sekty, prostytutka, przemoc),
- w sferze ekonomicznej: utrata przez człowieka źródła utrzymania (uzależnienia, hazard), pozbawienie wartości materialnych (sekty),
- kryminogenność i wiktymogenność zachowań: jednostki patologiczne łatwiej stają się zarówno sprawcami, jak i ofiarami przestępstw. Patologie czynią je bardziej podatnymi na takie zachowania.

Należy zauważyć, że zagrożenia i szkody wywoływane przez zachowania patologiczne jednostek wskazują na potrzebę podejmowania kroków zmierzających do przeciwdziałania i zwalczania zjawiska. Są one niezbędne, bowiem zachowania patologiczne naruszają bardzo istotne dobra człowieka: życie, zdrowie, wolność, mienie. Szkodzą też społeczeństwu jako grupie ludzi połączonych określonymi związkami (rodzinie) oraz podważają poczucie jego bezpieczeństwa. Zważywszy, że naruszają w ten sposób dobra chronione przez prawo karne, uzasadnia to ingerencję tej dziedziny prawa w zjawisko patologii. O potrzebie, a nawet konieczności reakcji prawnokarnej, decyduje przede wszystkim zakres szkód oraz zagrożeń wynikających z patologii, czyli ich szkodliwość społeczna.

3. Prawo karne wobec patologii społecznych

Analizując problem roli prawa karnego w ograniczaniu patologii społecznych, należy pamiętać, że w każdym społeczeństwie funkcjonuje określony system kontroli nad zachowaniami jednostek oraz grup ludzkich. Jego celem jest, jak podkreśla A. Kojder, „ukształtowanie określonego wzorca postaw zgodnych z obowiązującymi w danym systemie normami społecznymi i wartościami”. Owe środki kontroli mają charakter zarówno nieformalny (dezaprobata, aprobata, alienacja), jak i formalny (sankcje, nakazy).¹³ Społeczeństwo jako grupa ludzi dysponuje środkami kontroli nieformalnej. Może zatem napiętnować, zawstydić, wyobcować ze społeczeństwa człowieka nie poddającego się ustalonym przez nie normom. Dlatego też pojawia się pytanie, czy prawo karne jest właściwe do ograniczania patologii, skoro społeczeństwo dysponuje mechanizmami oddziaływania na jednostki patologiczne? Żeby na nie odpowiedzieć, należy spojrzeć na prawo

¹³ A. Kojder, *Rola prawa w rozwiązywaniu problemów patologii społecznej* [w:] A. Podgórecki (red.), *Zagadnienia patologii społecznej*, Warszawa 1976, s. 537–538.

karne przez pryzmat zachowań, na które ono reaguje (czyny społecznie szkodliwe), przez cele i funkcje prawa karnego oraz poprzez ocenę przydatności i skuteczności instrumentów tego prawa w zwalczaniu zachowań patologicznych.

Ustosunkowując się do zasadniczych kwestii rozważań, na wstępie należy zdefiniować pojęcie prawa karnego, będące podstawą analiz. W doktrynie przyjmuje się, że poprzez prawo karne należy rozumieć „dziedzinę prawa określającą czyny będące przestępstwami, kary grożące za popełnienie przestępstw, środki karne i środki zabezpieczające stosowane w związku z naruszeniem prawa karnego oraz zasady odpowiedzialności karnej”.¹⁴ Prawo karne w szerszym znaczeniu obejmuje również prawo karne procesowe i prawo karne wykonawcze. Wydaje się, że rozważania należy ograniczyć do prawa karnego materialnego, którego regulacje zawarte są w kodeksie karnym oraz w przepisach karnych dwóch głównych ustaw dotyczących problematyki patologii. Chodzi tu o Ustawę o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi z 26 października 1982 r.¹⁵ oraz Ustawę o przeciwdziałaniu narkomanii z 29 lipca 2005 r.¹⁶ Nie uwzględniono tu Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy z 29 lipca 2005 r., gdyż nie zawiera ona przepisów karnych, a jedynie odsyła do znowelizowanych regulacji kodeksu karnego.

Jak wynika z przytoczonej definicji prawa karnego, jest ono instrumentem zwalczania przestępstw, a przestępstwo jest zjawiskiem społecznie szkodliwym o określonych cechach, podobnie jak patologia społeczna. Czy wobec tego zakres stosowania prawa karnego wobec obu zjawisk powinien, a może nawet musi być, analogiczny? Otóż nie, bo należy pamiętać, że o ile każde przestępstwo jest przejawem patologii społecznej, to nie każdy przejaw patologii społecznej jest przestępstwem. Konkludując, prawo karne powinno mieć zastosowanie do zjawisk patologii społecznej, ale w ograniczonym zakresie, a mówiąc precyzyjniej, wyłącznie wobec niektórych ich przejawów. Oznacza to, że instrumenty prawa karnego należy stosować tylko w przypadku takich zachowań patologicznych, które cechuje duża szkodliwość społeczna.

W tym miejscu należy ustalić oraz wskazać zachowania patologiczne, uznane przez ustawodawcę za przestępstwa i uregulowane w kodeksie karnym z 6 czerwca 1997 r.¹⁷ Z analizy przepisów części szczególnej tej ustawy wynika, że większość patologii społecznych nie została uznana przez ustawodawcę za

¹⁴ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2008, s. 1.

¹⁵ Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi z 26 października 1982 r., Dz. U. Nr 35, poz. 230 (ze zm.).

¹⁶ Ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii z 29 lipca 2005 r., Dz. U. Nr 179, poz. 1485 (ze zm.).

¹⁷ Kodeks karny – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Dz. U. Nr 88, poz. 553 (ze zm.).

przestępstwo. Spenalizowano natomiast kilka zachowań szczególnie związanych z niektórymi patologiami:

- podżeganie i pomocnictwo do samobójstwa (art. 151),
- zmuszanie do uprawiania prostytucji (art. 203),
- stręczycielstwo i kuplerstwo (art. 204 § 1),
- sutenerstwo (art. 204 § 2),
- stręczycielstwo, kuplerstwo i sutenerstwo wobec małoletniego (art. 204 § 3),
- zwabienie i uprowadzenie osoby w celu uprawiania prostytucji za granicą (art. 204 § 4),
- znęcanie się (art. 207),
- rozpijanie małoletniego (art. 208).

Wymienione przestępstwa zawarte w kodeksie karnym dotyczą tylko niektórych patologii społecznych, a mianowicie samobójstwa, prostytucji, patologii stosunków rodzinnych oraz alkoholizmu, będących najbardziej rozpowszechnionymi w naszym kraju.

Również w Ustawie o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi z 1982 r., podobnie, jak w kodeksie karnym, ustawodawca nie uznał alkoholizmu za przestępstwo. Natomiast dokonał kryminalizacji i penalizacji kilku zachowań związanych z obrotem alkoholem. Zaliczyć do nich należy:

- sprzedaż lub podawanie napojów alkoholowych w wypadkach, kiedy jest to zabronione, albo bez wymaganego zezwolenia lub wbrew jego warunkom (art. 43),
- reklama lub promocja napojów alkoholowych, wbrew postanowieniom tej ustawy (art. 45²),
- obrót hurtowy napojami alkoholowymi bez zezwolenia lub wbrew jego warunkom (art. 45³).

W świetle Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii z 2005 r. zjawisko narkomanii nie jest przestępstwem. Natomiast skryminalizowano następujące zachowania z tą patologią związane:

- wytwarzanie, przetwarzanie, przerabianie środków odurzających lub substancji psychotropowych albo przetwarzanie słomy makowej (art. 53 pkt 1),
- wytwarzanie, przetwarzanie, przerabianie znacznej ilości środków odurzających lub substancji psychotropowych albo słomy makowej lub popełnienie czynu w celu osiągnięcia korzyści majątkowej lub osobistej (art. 53 pkt 2),
- wyrabianie, posiadanie, przechowywanie, zbywanie lub nabywanie przyrządów służących do niedozwolonego przetwarzania lub przerobu środków odurzających lub substancji psychotropowych (art. 54 pkt 1),
- przystosowywanie do niedozwolonego wytwarzania, przetwarzania, przerobu lub konsumpcji środków odurzających lub substancji psychotro-

- powych naczyń i przyrządów albo wejście w porozumienie z inną osobą w celu popełnienia tego przestępstwa (art. 54 pkt 2),
- przywóz, wywóz, wewnątrzspółnotowe nabycie, wewnątrzspółnotowa dostawa, przewóz przez terytorium RP lub terytorium innego państwa środków odurzających, substancji psychotropowych lub słomy makowej (art. 55) oraz przygotowanie do tych czynów (art. 57),
 - wprowadzanie do obrotu środków odurzających, substancji psychotropowych lub słomy makowej lub uczestniczenie w takim obrocie (art. 56) oraz przygotowanie do tych czynów (art. 57),
 - udzielanie innej osobie środka odurzającego lub substancji psychotropowej, ułatwianie albo umożliwianie ich użycia lub nakłanianie do użycia takiego środka lub substancji (art. 58),
 - dokonywanie wyżej wymienionych czynów w celu osiągnięcia korzyści majątkowej lub udzielanie środków małoletniemu (art. 59),
 - niezawiadomienie przez właściciela albo kierownika zakładu gastronomicznego organów ścigania o popełnieniu przestępstwa wprowadzania do obrotu, udzielania lub ułatwiania albo umożliwiania użycia środka odurzającego lub substancji psychotropowej (art. 60),
 - wytwarzanie, przetwarzanie, przerabianie, dokonywanie przewozu, wywozu, wewnątrzspółnotowego nabycia, wewnątrzspółnotowej dostawy, przewóz przez RP lub terytorium innego państwa, nabywanie, posiadanie, przechowywanie lub wprowadzanie do obrotu prekursorów (art. 61),
 - posiadanie środków odurzających lub substancji psychotropowych (art. 62),
 - uprawa maku wysokomorfinowego (art. 63),
 - zabór w celu przywłaszczenia środków odurzających, substancji psychotropowych lub słomy makowej (art. 64),
 - reklama lub promocja substancji psychotropowych lub środków odurzających w celach inne niż medyczne (art. 68).

Patrząc na zakres kryminalizacji i penalizacji przejawów patologii społecznej można stwierdzić, że najbardziej obwarowane przez zakazy prawa karnego jest zjawisko narkomanii, któremu towarzyszy wiele szkodliwych zachowań, kwalifikowanych jako przestępstwa. Należy uznać, że nie liczba czynów zagrożonych karą jest tu najważniejsza, a ich stopień społecznej szkodliwości.

Pozostaje zasadnicza kwestia, a mianowicie, czy prawo karne, a precyzyjniej, czy instrumenty, którymi dysponuje, są właściwe do ograniczania patologii. Podstawowym celem prawa karnego jest reagowanie na przestępstwa przy pomocy kar i środków karnych. Przyjmując, że taki sam cel może przyświecać też wobec patologii społecznych, zmierza ono do ograniczania patologii poprzez penalizację

przestępstw z nimi związanych. Jak podkreśla L. Gardocki¹⁸, prawo karne poprzez realizację funkcji sprawiedliwościowej, ochronnej i prewencyjno-wychowawczej ustanawia reguły postępowania dla wszystkich członków społeczeństwa, motywuje do określonych zachowań, a powstrzymuje od innych. Wskazuje dobra, które chroni. W płaszczyźnie niniejszych rozważań szczególnie istotna jest zasada subsydiarności prawa karnego, jako prawa reagującego wówczas, gdy inne instrumenty okazują się nieskuteczne. Pojawia się zatem pytanie, jakie instrumenty prawa karnego mogą być wykorzystane w ograniczaniu patologii społecznych? Tak postawione pytanie wskazuje na celowość analiz środków pozostających w gestii prawa karnego, pod kątem ich przydatności i skuteczności.

Oceniając przydatność instrumentów prawnokarnych wobec patologii społecznych, a ściślej wobec spenalizowanych przejawów patologii, należy stwierdzić, że kary i środki karne, a przede wszystkim kary, zawarte zarówno w kodeksie karnym, jak i w powoływanych wcześniej ustawach, mają głównie charakter represyjny. Zmierzają do pozbawienia wolności, jej ograniczenia lub finansowego ukarania sprawcy, zakazują lub nakazują określonego postępowania, czyli wyrządzają dolegliwość oraz są odpłatą za popełnione przestępstwo. Słusznie podkreśla A. Kojder, że prawo karne dysponuje środkami oddziaływania wobec konkretnych zachowań patologicznych (np. znęcanie się nad najbliższymi) lub tylko środkami pośrednio reagującymi na takie zachowania, zmierzającymi do ograniczania możliwości rozwoju negatywnych zjawisk¹⁹ (np. zakaz handlu, przemytu narkotykami).

Nasuwa się wniosek, że arsenał tych środków jest mało elastyczny wobec patologii. W przypadku spenalizowanych zachowań patologicznych bowiem przydatne są oprócz instrumentów represji, także instrumenty oddziaływania leczniczego i terapeutycznego. Wobec sprawców takich czynów spełnienie funkcji represyjnej może przynieść tylko połowiczny efekt, a nie rozwiązanie problemu. Dopiero skierowanie patologicznego sprawcy przestępstwa na leczenie (np. odwykowe), przyniesie zarówno społeczeństwu, jak i samej jednostce pożytek.

Kodeks karny zawiera nie tylko środki represyjne. Należy wskazać na następujące nakazy: nakaz powstrzymywania się od nadużywania alkoholu lub używania innych środków odurzających; nakaz poddania się leczeniu, w szczególności odwykowemu lub rehabilitacyjnemu, albo oddziaływaniom terapeutycznym lub uczestnictwo w programach korekcyjno-edukacyjnych; nakaz powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach. Ustawodawca przewiduje je w ramach instytucji warunkowego zawieszenia wykonania kary (art. 72 §1 pkt 5, 6, 7).

¹⁸ L. Gardocki, op. cit., s. 6–7.

¹⁹ A. Kojder, *Rola prawa...*, s. 553.

Również istotne jest stosowanie środków zabezpieczających, głównie środka w postaci umieszczenia sprawcy w zakładzie leczenia odwykowego (art. 93, 96 § 1) lub umieszczenia na leczenie ambulatoryjne lub rehabilitację w placówce leczniczo-rehabilitacyjnej (art. 97 § 1).

Właśnie te środki należy uznać za właściwe do ograniczania lub eliminowania zachowań patologicznych z życia jednostki. Czy ich stosowanie przyniesie konkretne efekty, to w pewnym zakresie pozostaje poza sferą prawa karnego, gdyż uzależnione jest w dużej mierze od woli jednostki patologicznej.

Należy zauważyć, iż efektywność prawa karnego wobec patologii będzie zależała od zgodności sankcji prawnych z sankcjami akceptowanymi przez społeczeństwo w sferze etycznej, obyczajowej, religijnej oraz od poziomu kultury i świadomości prawnej społeczeństwa. Jak podkreśla A. Kojder, chodzi bowiem o uznanie przez społeczeństwo, że dana regulacja ma czemuś służyć, rozwiązać pewien problem. Zatem, efektywność ta zależy będzie od tego, czy zakazy i ograniczenia prawa karnego są zgodne ze społecznym poczuciem sprawiedliwości. Jeśli tak, to wówczas będzie poparcie ze strony społeczeństwa dla takich regulacji. Rozwiązania prawa karnego będą więc efektywne wtedy, gdy doprowadzą do zmiany sytuacji społecznej (np. przyczynią się do ograniczenia alkoholizmu, narkomanii, prostytucji). Nie zaś wtedy, gdy jedynie zakreślą krąg zachowań dozwolonych i zakazanych. Dlatego też prawo karne powinno być rozsądnie wykorzystywane jako jeden z instrumentów ograniczania zjawisk patologicznych.²⁰

Konkludując, trzeba podkreślić, że z możliwości, jakie stwarza prawo karne, nie należy rezygnować, ale zważywszy na środki, jakimi ono dysponuje, należy korzystać z nich racjonalnie.

²⁰ A. Kojder, *Rola prawa...*, s. 554, 555, 563, 567.